

SLAVONSKA SUVARA KAO PRETEČA DIONIČARSKOG DRUŠTVA

ŽARKO ŠPANIČEK
Regionalni zavod za zaštitu spomenika
kulture
Osijek, Franje Kuhača 27

UDK 664.7:78 (091) (497.13 Slavonija)
Izvorni znanstveni članak
Primitjeno 20.IX.1991.

Polazeći od konkretnog primjera jedne vrste mlinova u Otoku kraj Vinkovaca, odnosno suvlasničkih, ketuških odnosa koji su ih obilježavali, nastoji se istaknuti one elemente koji predstavljaju začetke novih oblika društvene i proizvodne organizacije. Po tome što se slavonske suvare javljaju kao zajednice vlasništva, a ne kao zajednice rada, po koncentraciji sredstava i pojavi najamnoga rada, te drugim značajkama, uočljivi su zamci novih, kapitalističkih odnosa. Komparativni podaci o mlinovima u Hrvatskoj i bivšoj Jugoslaviji pokazuju kako različiti oblici mlinskog suvlasništva i na njemu utemeljene proizvodnje predstavljaju stupnjevit prijelaz od tradicionalno feudalnih prema suvremenijim, kapitalističkim oblicima vlasništva i proizvodnje, među kojima su prepoznatljiviji najelementarniji principi dioničarskih poduzeća.

I

U ovom se radu nastoji jednu vrstu mlina promatrati načinom neuobičajenim u našoj etnologiji. Umjesto prevladavajuće deskripcije mehanizma, njegova djelovanja i nazivlja, pažnja je koncentrirana na suvlasničke odnose i način korištenja mlina, kako bi se odredio njihov položaj i značaj u razvoju načina proizvodnje i uloga u procesu globalnih društvenih promjena.

Suware su mlinovi na suhom, po čemu su i dobili takvo ime, a pokretala ih je konjska zaprega. Koliko je do sada poznato, prve vijesti o suvarama na području nekadašnje Jugoslavije donosi Evlija Čelebija sredinom 17. stoljeća. On navodi kako u Beogradu »ima šest stotina mlinova koje pokreću konji i vodenica na Dunavu, a svi melju bjelicu pšenicu« (Čelebija, 1957:102). Mlinovi pokretani zaprežnom stokom svakako su mnogo stariji. U susjednoj Mađarskoj spominju se već u srednjem vijeku. Prema zapisu iz 1434. godine, mlinar koji je radio s konjem morao je platiti porez, a 1556. godine se u Debrecinu spominje mlin što su ga pokretali volovi (Pongrácz, 1971:37). Mlinovi, ali i drugi strojevi pokretani snagom stoke u velikoj su upotrebi u Zapadnoj Evropi 18. i 19. stoljeća, u razdoblju prije industrijske revolucije (Major, 3). Svi oni potječu od antičkoga žrvnja u obliku pješčanog sata kojega su okretali upregnuti magarci, a otkriveni su u ruševinama Pompeja i u provincijama Rimskog Carstva (Pongracz, 1971:27, Major, 7).

Na području Slavonije o suvarama nema pouzdanih vijesti sve do prve polovice 18. stoljeća. Mlinovi na suhom (Landmühlen) se spominju i ranije u izvještaju Caraffine komisije iz 1698. godine, koja se bavila uvođenjem i uređenjem komorske uprave u Slavoniji i Srijemu (Mažuran, 1989:90 i 108), ali se ne precizira gdje se nalaze. Tek u popisu osječkog stanovništva i njegove imovine iz 1737. godine točno se navodi da u Osijeku postoji jedna suvara (Rossmühle) vlasništvo pekara Johannes Heyla (Mažuran, 1982/83:146). I drugi izvori govore da u prvoj polovici

18. stoljeća mlinari u Osijeku imaju suvare (Trockenmühle) (Bösendorfer, 1948:99), te se može smatrati sa se oni otad udomaćuju u Slavoniji. Glavno područje raširenja slavonskih suvara bit će Posavina, osobito županjski i vinkovački kraj, čemu su mnogo pridonijele vlasti na teritoriju Vojne krajine u 18. stoljeću. Njihovo rasprostiranje ipak je zauzimalo širi prostor. Potkraj 18. stoljeća suvare se spominju u baranjskim selima Bilje (Bellye), Kozarac (Keskend), Beli Manastir (Monostor), Popovac (Ban) i Čeminac (Laskafalu). Za razliku od slavonskih, baranjske su suvare bile privatno vlasništvo pojedinih mlinara, koji u pravilu nisu bili obrtnici (Moro, 1986:450).

Zgrada suvare sastoji se iz dva glavna dijela: dvoprostorne kuće sa sobom i kuhinjom, te okrugle »šatre« sa stožastim krovom na zidanim stupovima. Sam mlin je smješten u kuhinji, dok se u šatri nalazi tehnički najzanimljiviji dio ovog mlina, njegov pogonski mehanizam. Sastoji se od velikog »kolesa«, promjera trinaest metara, postavljenog horizontalno, zbog čega šatra ima kružni oblik. Koleso je spletom greda »motoruga« povezano s »velikim vretenom«, koje se u radu vrti oko svoje osi. Na vanjskoj su strani kolesa uglavljeni drveni zupci, »palcevi«. Oni zahvaćaju »lastavice«, glogove zupce »malog vretena« na čijem se vrhu nalazi gornji mlinski kamen. Konji se uprežu u koleso čija se vrtnja prenosi na malo vreteno, a time i na mlinski kamen koji melje žito.

Sve suvare na području jugoistočne Slavonije, koliko je dosad poznato, osnovane su i korištene kao suvlasnički mlinovi. To su bile »komunske suvare«, kako su govorili u Otoku kraj Vinkovaca, gdje su se ti mlinovi najduže održali. Još iza drugog svjetskog rata u Otoku su mljele sve suvare, njih šest. O unutrašnjoj organizaciji i međusobnim odnosima korisnika govorit ćemo na temelju podataka za tri od ovih šest mlinova. To su Tomašević–suvara u ulici Paćir (danas ulica Vladimira Nazora), Franjkova suvara u Novom Sadu (danas ulica Braće Radića) i Marinkova suvara u Cuckovcu (danas Prvomajska ulica)¹.

Tomašević–suvara je podignuta vjerojatno u prvoj polovici 19. stoljeća kao mlin sedmorice suvlasnika, tzv. »ketuša« na koje su bila podijeljena 132 gruntovna »prava«. Kasnije, diobom zadruga, dijeljena su i prava, pa se broj ketuša povećao na 34 osobe. Prava su se naslijeđivala, a mogla su se otuđiti prodajom ili davanjem u miraz. U Franjkovoj se suvari prodaja prava mogla izvršiti samo uz suglasnost ostalih suvlasnika.

Ketuši Tomašević–suvare bili su podijeljeni u devet »redova«. Na čelu svakog reda bio je »tutor«, a jedan je od devetorice bio je »glavni tutor«. Svaki je tutor imao popis ketuša u svojem redu od kojih je skupljao novac za održavanje suvare i predavao ga glavnom tutoru. Ovaj je preuzimao skupljeni novac, nabavljao potreban materijal i dijelove, angažirao majstore, plaćao popravke i porez i slično. Funkcije tutora i glavnog tutora su bile počasne i za njih nisu primali nikakvu naknadu. Glavni je tutor svoju dužnost najčešće obavljao više godina, a nova se osoba birala u slučaju bolesti, odlaska na stan ili zbog spriječenosti iz drugih razloga. Svaki je red birao sebi tutora između svojih članova, a njih bi devetorica izabrala glavnog tutora, ne prema broju prava, već prema tome koga su smatrali prikladnim.

2. veljače svake godine ketuši Tomašević–suvare održavali su godišnju skupštinu. Na njoj se raspravljalo o popravcima i održavanju suvare, dogovario se iznos novca koji se mora skupiti za održavanje i sve ostalo što je vezano uz rad i korištenje suvare. Osim ove godišnje skupštine, preko godine je bilo nekoliko sastanaka tutora s glavnim tutorom, već prema potrebi: ako valja nešto hitno popraviti ili skupiti još novca.

Ketuši su imali pravo meljave i obvezu sudjelovanja u održavanju suvare i plaćanju mlinara koji je u njoj radio. Prava i obveze suvlasnika u mlinu određeni su »satima«². Svaki je red imao 24 sata nejednako raspoređena na pojedine ketuše unutar reda. Zbog prava korištenja nejednakoga broja sati broj suvlasnika je u pojedinim redovima morao biti različit jer je ukupan zbroj bio 24 sata. Stoga su redovi plaćali jednak iznos novca za održavanje suvare, dok su ketuši plaćalo razmjerno satima koje su koristili. Čak se i jedno plaćanje uaturi obavljalo prema satima. Ketuši su godišnje davali sedam cjepanica ogrjevnih drva po satu za mlinara. Za to su imali pravo mljeti u suvari prema svojim potrebama i po dogovorenom redosljedu dolaženja u mlin. Samo se jedne godine iza prvog svjetskog rata pokušalo i meljavu organizirati po redovima. Tako su redovi dolazili na meljavu svakih devet dana, što se odmah pokazalo neprikladnim pa je sljedeće godine odluka ukinuta i opet je svako mljeo kad i koliko treba prema redosljedu dolaženja u mlin. Do oko 1925. godine održavanje se plaćalo prema satima, a suvara se koristila prema pojedinačnim potrebama. Tada se na godišnjoj skupštini odlučilo da svi jednako plaćaju, kada već jednako koriste suvaru, što se zadržalo do kraja njezinoga rada.

U suvari je radio profesionalni mlinar, zvan majstor ili »suvadija«, »suvajdija«. Osim same meljave, posao je suvadije bilo redovno održavanje mlinskog mehanizma. Nedjeljom dopodne pokivao je mlinski kamen, a iz materijala što su ga donosili ketuši izrađivao je i uglavljivao palceve i lastavice. Za to je bila potrebna velika preciznost i vještina pa je najbolji majstor u Tomašević–suvari ostao zapamćen »Švabo« Libman. Za veće popravke angažirani su drugi obrtnici, najčešće kovači i tesari.

Ketuši su »komencirali«, uzdržavali svoga majstora davanjem uaturi i »ušurom«, dok ga novcem nisu plaćali. Godišnje je od svakog ketuša dobivao po jedan »uborak«³ žita. Iza prvog svjetskog rata, kad se smanjio broj ketuša, a time i ušur, svaki je suvlasnik davao majstoru jednu »polosmaku« žita godišnje (oko 17 litara). Nakon jesenje svinjokolje suvlasnici su donosili majstoru po komad sala za podmazivanje palceva.

Svakodnevna je majstorova plaća bio ušur. Ketušima je suvadija uzimao po jednu »vitoku«⁴ od vreće u koju je stalo 50 do 55 kg žita. Ušur je, dakle, iznosio svega oko 4% i uzimao se u zrnju. Unatoč tako malome ušuru, majstorova zarada bila je znatna i mogao je solidno živjeti jer se u suvari često mljelo, ponekad gotovo dan i noć. Zarađenim žitom suvadija je tovio svinje za vlastite potrebe i za prodaju. U suvari su mogli mljeti i »pomeljarci«, osobe bez suvlasničkoga udjela, ali je njihov ušur bio veći. Pomeljarac bi davao od svake polosmake po jednu vitoku. U vreću stanu 3–4 polosmake. Samo je jedna vitoka od vreće pripala majstoru, a ostale 2 do

3 bi se odvajale u poseban sanduk i to je bio »skupni ušur«. On se najčešće jeftino prodavao samom majstoru, a novac se trošio za održavanje suvare. Pomeljaraca je u selu bilo malo jer je većina kuća imala udjel u jednoj od šest otočkih suvara.

Franjkova suvara u Otoku u tehničkom i organizacijskom pogledu slijedila je osnovne principe poznate i u Tomašević-suvari, ali je imala i svoje posebnosti. Bila je tehnički najsavršenija suvara u selu, jer je jedino ona mogla »pajglovati«, tj. odvajati brašno od mekinja, dok su druge suvare mljele »naprosto«. Franjkova je suvara imala sito u posebnom drvenom sanduku u koji je odlazilo brašno ispod kamena. Prosijavalo se samo krušno brašno, dok meljivo za stočnu hranu nije »pajglovano«. Oko 1955. godine izvršena je još jedna tehnička inovacija, kao posljednji pokušaj da se suvara modernizira i održi u radu. Prema odluci ketuša kupljen je i ugrađen elektromotor koji je umjesto konja okretao kolo. Ipak, nedugo iza toga suvara je prodana i srušena.

Prema kazivanju posljednjeg glavnog tutora, Franjkova je suvara sagrađena 1889. god. na temelju dogovora šestorice članova-ketuša. O gradnji suvare dogovorili su se Trbljanići, Trbljanići-Čelikovi, Bertićevi, Lombarovići-Franjkovi, Lombarovići-Đurkovi i Bošnjakovi-Semberovi. Kasnije je svaki od šest osnivača primio još pet članova, čime je stvoreno šest redova sa po šest članova. Budući da je svaki red imao za meljavu jedan dan u tjednu, smatrali su da će šest članova moći zadovoljiti svoje potrebe u jednom danu. Naknadno su neki redovi primili još poneke članove, ali oni nisu imali pravo odlučivanja na godišnjoj skupštini. Sudjelovali su u održavanju suvare i mogli su mljeti za svoje potrebe. Broj ketuša je u posljednjoj fazi rada suvare varirao oko 50.

Za razliku od Tomašević-suvarare, ovdje je meljava bila organizirana po redovima. Prvi je red mljeo ponedjeljkom, drugi utorkom itd. Šesti je red koristio suvaru subotom. Unutar reda se mljelo po redosljedu dolaznja u mlin, uz prethodnu najavu majstoru. Ako je trebalo moglo se mljeti i preko reda, ako neki ketuš, koji je toga dan bio na redu, nije mljeo.

Prema sačuvanoj knjižici s popisom ketuša i njihovih davanja, vidljivo je da od 1938. do 1946. godine svaki red ima po 24 sata, a odstupa jedino prvi red s 25 sati. I održavanje suvare se plaćalo prema satima, pa je i tu svaki red davao jednak iznos, a prvi red za jedan sat više. 1947. godine se broj sati počinje izjednačavati, a od 1948. g. svi su ketuši upisani sa po tri sata i svi plaćaju jednak iznos. Zbog različitoga broja ketuša, redovi više nemaju 24 sata, pa su i ukupna davanja svakoga reda različita. Poremećaji suvlasničkih odnosa u poslijeratnom razdoblju vidljivi su i po osipanju članstva. Neki su preminuli, a drugi izgubili interes za održavanje suvare jer su nabavili električne mlinove, »čekićare«. Zbog nepodmirivanja obveza, skupština ih isključuje iz članstva. U posljednjoj, 1955. godini u kojoj se vodilo knjigovodstvo, više se nije plaćalo po redovima, već pojedinačno, a jednak iznos od 200 dinara dalo je svega 14 članova.

U održavanju suvare ketuši nisu sudjelovali samo novcem već i davanjem drvene građe pa i osobnim radom. Za 1946. godinu zabilježeno je da su jedini ketuši kolima vozili grabovinu, drugi su »dilali palceve«, treći pokrivali zgradu, četvrti

pravili »tarabu«. Ovdje je, dakako, riječ o većim radovima, dok je redovno održavanje i popravke mehanizma majstor obavljao besplatno, što je utvrđeno 1954. godine ugovorom između tutora i majstora.

Majstor Franjkove suvare živio je isključivo od ušura. Isprva je iznosio svega 2%, tj. uzimao se 1 kg od vreće u koju stane približno 50 kg. Kasnije je ušur povećan na 2 kg po vreći, ali drva i žito nije dobivao. I u ovoj se suvari mnogo mljelo, pa je majstor mogao živjeti i od tako maloga ušura. Imao je i besplatan stan u suvari, a koristio je i veliki vrt, »bašću«, s voćnjakom od otprilike pola jutra. Jedan od kasnijih suvađija ipak je dopunski radio u otočkom paromlinu, »vatrenki«, a bavio se i zidanjem, što je vjerovatno u vezi s odumiranjem posla, a time i zarade u suvari.

Upravni organi ovog mlina bili su skupština i upravni odbor, dok je izvršnu ulogu imao tutor. I ovdje se skupština sastojala jednom godišenje, 2. veljače ("na Marijino"), a na njoj su donošene sve odluke o radu, održavanju i korištenju suvare, zbog čega su rasprave ponekad bile vrlo burne. Skupštinu su činili svi ketuši, odnosno svi »suvarski članovi«, kako ih se još zove. Upravni odbor su činili glavni tutor i šest osoba, koje su bile na čelu svakog reda koji ih je izabrao. Kazivač ih ne zove tutorima, već taj naziv upotrebljava samo za osobu koja je na čelu čitave suvaare. Iako to nije izričito navedeno, vjerojatno uloga upravnog odbora odgovara ulozi tutora u Tomašević-suvari, tj. on ima zadaću da organizacijski poveže tutora i članove pojedinih redova. Tutor, zvan još i »glavni tutor«, a kasnije i »predsjednik« ima već znane zadatke kupovine svega potrebnog za suvaru: on plaća majstore, skuplja novac od ketuša, plaća porez i sl.

Podaci o Marinkovoj suvari sadržani su u *Društvenom ugovoru iz 1874. godine*, te kupoprodajnom ugovoru iz 1902. godine. Oba dokumenta napisana su hrvatskim jezikom.

Društveni ugovor (prilog I) sklopljen je između zadruge Kovačić kbr. 239 i zadruge Kovačić kbr. 235 iz Otoka. Njime se utvrđuje prava i obveze obiju obitelji u pogledu zajedničke gradnje suvare. Ugovor su križićima potpisivali odrasli članovi jedne i druge zadruge, muškarci i njihove žene, a ovjerile su ga pečatom i potpisom kotarske vlasti.

Suvlasnička prava predmet su kupoprodajnog ugovora iz 1902. godine (prilog II). Kao prodavači vjerojatno se javljaju nasljednici zadruge Kovačić kbr. 235 i kbr. 239 koje su sagradile suvaru. Vidljivo je da se suvlasnička prava prodaju u većim dijelovima, na dane, a ne na sate, odnosno da još nije došlo do usitnjavanja suvlasničkih udjela što će biti povezano s diobama zadruga i naslijeđivanjem.

Iako ovi dokumenti ne pružaju odgovore na mnoga pitanja o suvarama, ipak potvrđuju neke podatke iz usmenih kazivanja, kao što su zajednička gradnja i korištenje suvare, mogućnost prodaje suvlasničkih dijelova i osnivanje ketuške zajednice. Ugovori pokazuju kako su tradicijski odnosi seoske mlinarije bili uklopljeni u okvire pisanoga prava.

Do prestanka rada otočkih suhих mlinova dolazi pedesetih i šezdesetih godina ovog stoljeća, tako da se u cijeloj Slavoniji do danas sačuvala samo

Tomašević-suvara, ali je i ona izvan pogona. U Novoj Gradišci još postoji kolište nekadašnje suvare, što potvrđuje kako ovi mlinovi nisu korišteni samo u jugoistočnoj Slavoniji, gdje su najzastupljeniji, već i u zapadnom dijelu slavonske Posavine.

Suvaru ne staju samo zbog uvođenja tehnološki čekičara i zamjenjivanja konja traktorima. To je samo jedna strana procesa čiji su sastavni dio i socijalne promjene. Zbog smanjenja opsega posla, nestaje dobrih suvađija jer im rad ne donosi više nekadašnji prihod pa suvare dopijevaju u ruke nevještih majstora. Raspadaju se ketuške zajednice jer mnogi suvlasnici gube interes za održavanje zastarjela mlina. Suprotnost između tradicionalnog naturalnog privređivanja i nekih značajki modernih proizvodnih odnosa, što se javljaju u suvlasničkim mlinovima i o čemu će još biti riječi, također pironose propadanju suvara. Stoga njihovo nestajanje ne znači samo iščezavanje jedne vrst tehničkog pogona već se ujedno gube i naročiti suvlasnički odnosi i posebna suvlasnička organizacija, o čijem značenju valja nešto više reći.

II

U statutu grada Iloka iz 1525. godine se kao vlasnici mlinova navode građani, crkveni službenici, ljudi drugih staleža, te i vlastela (Godišnjak MH, 1970:5, 49-50). U srednjem vijeku pravo na mlin kao važno proizvodno sredstvo pripada feudalcu, tj. on ulazi u njegova regalna prava. To znači da vlastelin može ustupiti seljaku ili seljacima pravo meljave uz plaćanje naknade (Bičanić, 1951:407). Za vrijeme turske vladavine u Slavoniji, mnoge su vodenice u rukama spahije. Prema sumarnom popisu Slavonije iz 1688. godine provedenom u požeškom, osječkom i virovitičkom okrugu popisano je ukupno 125 turskih mlinova i 76 kršćanskih. Najviše ih je navedeno u požeškom okrugu (Smičiklas, 1891:33). Iza oslobođenja Slavonije od Turaka provedeni su temeljitiji komorski popisi 1698. i 1702. godine. Prema podacima vezanim uz vodenice, može se vidjeti da već tada postoje, ili se javljaju samovlasnički, suvlasnički i zajednički mlinovi. Tako su u Đakovu 1702. god. zabilježene četiri porušene vodenice, nekada vlasništvo Turaka. Navodi se kako je jednu vodenicu popravio Mato i Dominiko, a treću neki Tomić Gorjanec (Mažuran, 1966:95). Izvjesno je da su vodenice pripale onima koji su ih obnovili, stoga je ovdje vjerojatno riječ o dvije samovlasničke i jednoj suvlasničkoj vodenici. U istom se popisu izričito navode i zajednički mlinovi, a koje su seljaci sami podigli, vlasništvo su čitavoga sela (Mažuran, 1966:110 i dalje). Čak su dva sela mogla imati vodenicu u zajedničkom vlasništvu, kako to stoji za Strizivojnu i Jurijance (Mažuran, 1966:96).

Značajne suvlasničke odnose za ovu temu naročito možemo dalje pratiti u prvoj polovici 18. stoljeća. U popisu osječkog stanovništva i njegove imovine 1737. godine navede se samo četiri samovlasnička mlina, dok su zabilježena 24 suvlasnika koji imaju 1/2, 1/3, 1/4 i 1/6 suvlasničkih dijelova u vodenicama na Dravi. Sudeći po prezimenima kao suvlasnici se javljaju Nijemci, te hrvatski i srpski stanovnici Osijeka. Dvije vodenice su zabilježene pod domaćim nazivom »kalendarica« (Kladariczamühl), što potvrđuje postojanje tradicijskih oblika mlinova i mlinskog vlasništva karakterističnih za seljačku kulturu Slavonije. Prema brojčanom odnosu

samovlasničkih i suvlasničkih mlinova, vidljivo je da potonji oblik vlasništva dominira čak i u jednom urbanom centru kakav je već tada bio Osijek.

Zbog značaja suvlasništva u tradicijskoj seljačkoj mlinariji Slavonije, Hrvatske i bivše Jugoslavije, dat ćemo kratak komparativan pregled podataka iz navedenih područja.

Suware u Vrbanji kraj Županje također su bile suvlasništvo više ketuša, dok se o samoj meljavi i mehanizmu brinuo profesionalni mlinar, isto tako zvan »majstor«. Imao je besplatan stan u suvari i po jednu mjericu ili »rovaš« od svake samljevene vreće. Pravo na dio ušura imali su i suvlasnici. »Svaki član tj. 'ketuš' imao je svoj 'red' tj. dan kada je on ubirao ušura za sebe od pomeljaraca toga dana. Ubiralo se vrlo malo: po 1 vojničku šolicu od vreće« (Kadić, 1942:3). Kad su se pojavili motorni mlinovi, počeli su pojedini ketuši ispadati iz svojega reda i napuštati suvare. Sav ušur je tada išao u korist majstora, koji se sve više sam morao brinuti za popravak i održavanje suvare, a mljelo se uglavnom za stoku.

Ketuški odnosi karakteristični su za mlinarsko vlasništvo u svim vrstama mlinova u jugoistočnoj Slavoniji (Virč, 1985:140). »Na području slavonske Vojne krajine udružilo bi se 20-30 krajiških kuća da izgrade vodenicu. Prvo bi izabrali voditelja-glavara te udružene jedinice, koji se zvao 'naimar'. (...) Naimar je vodio brigu o gradnji vodenice, blagajne, te je bio konačno i tajnik te družine. Za svoj rad nije bio plaćen, jer je to bio počasni položaj. Kasnije je također vodio brigu o većim popravcima vodenice. Prema tome, vodenica je bila zajedničko vlasništvo udruženih krajiških kuća. Pripadnici kuća jedne vodenice zvali su se 'ketuši' (u Hrvatskoj - *ketoši, rokseli, poredovnici i sprežnici*). Ketoške kuće su dale svoj udjel prije gradnje prema postotku prava učestvovanja meljave« (Tkalac, 1973:24). Mljelo se po redu, ovisno o broju sati, odnosno o veličini »mlinskog reda« koji je pojedina kuća imala. Postojao je i skup ketuša na kojemu se odlučivalo o većim popravcima, a plaćalo se prema veličini suvlasničkih prava. Vodeničar je radio za ušur od 1 litre brašna po vreći, a od suvlasnika je dobivao hranu i drva za ogrjev. Mljeli su sami ketuši, a mlinar je nadzirao posao i obavljao manje popravke mehanizma. Prodiranjem kapitalizma na selo i raspadanjem obiteljskih zadruga, ketuške vodenice počinju nestajati a javljaju se samovlasnički mlinovi (Tkalac, 1973:29).

Za šire područje Hrvatske podaci o suvlasništvu u mlinovima postoje već u Poljičkom statutu, ali je sadržaj tog suvlasništva sasvim različit od ovog navedenog. Pravo korištenja suvlasničkih mlinica i njihovi prihodi nisu se dijelili prema broju sudionika ili prema njihovu doprinosu u gradnji, već prema unaprijed određenim dijelovima same gradnje vodenice, tj. nisu vezani uz osobe, nego uz materijalne dijelove mlina. Tako je prvi dio pripadao zemlji na kojoj je bio sagrađen mlin, a drugi dio gospodaru zemljišta preko kojeg je dovedena voda na kolo. Treći je dio pripadao vanjskoj zgradi mlinice, četvrti samoj napravi mlina, a peti mlinaru (Barada, 1957:77). Poljički statut tako potvrđuje srednjovjekovnu starost suvlasničkih odnosa vezanih uz mlinove.

S istog područja postoje noviji podaci o seoskim mlinicama. Oni se više uklapaju u opću sliku tradicijske seoske mlinarije, a razlikuju se od suvlasničkih

odnosa reguliranih Poljičkim statutom, što potvrđuje razvoj mlinskog suvlasništva na ovom području. Za mlinice u Dalmaciji stoji da »su u većini slučajeva privatno vlasništvo s više suvlasnika koje se nazivaju *partenici*. Međutim, u njoj najčešće radi samo jedan mlinar koji iznajmi mlinicu. Za svoj rad mlinar uzima za sebe 1/3 ujma, dok ostala dva dijela daje vlasnicima« (Alaupović-Gjeldum, 1980-1981:94). O popravku i održavanju mlinica zajednički se brinu svi koji se njima koriste.

Suvlasnički su mlinovi česti i u drugim dijelovima nekadašnje Jugoslavije. Vlasnički odnosi na čitavom ovom prostoru ne pokazuju jedinstvenu sliku, već uz zajedničke značajke postoji i niz razlika. Cilj kratkog pregleda koji slijedi nije stoga navođenje svih poznatih i zabilježenih primjera suvlasništva niti njihova iscrpna analiza. Ograničit ćemo se na prikaz nekoliko karakterističnih oblika mlinskog suvlasništva u bivšoj Jugoslaviji i pokušati ukazati na njihov značaj za tradicijsku seljačku kulturu.

Vodeničko vlasništvo u bosanskoj Posavini pokazuje veliku sličnost s onim na slavonskoj strani, mada se radi o područjima koja su prostorno bliska, ali su dugo bila u različitim društvenim i političkim sustavima. Dok se podaci za slavonsku Posavinu odnose na 18., 19. i početak 20. stoljeća, o vodenicama bosanske Posavine govori se na temelju podataka za međuratno razdoblje. Na čelu suvlasnika-ketuša i ovdje je osoba, zvana »majstor neimar«, koja se brine o organizaciji gradnje vodenice, a kasnije i za njezino održavanje. »Građu za vodenicu daju ketuši razmjerno svojim udjelima (prema tome koliko koji ima red na vodenici), a neimar nešto manje nego bi mu inače pripadalo.(...) U budućem održavanju i popravljanju vodenice su djeluju ketuši također razmjerno svojim udjelima« (Janjić, 1978:219). Po dva ketuša sama melju na vodenici sebi i drugima, a svi daju ušur od 10%. 1/5 ušura dobiva vodeničar, a ostalo popola dijele ketuši koji su na redu. Vodeničar se brine da meljava teče i redovno održava mlin. Kad je potrebno premjestiti vodenicu na novo mlinište, majstor neimar sazove ketuše na dogovor o danu vožnje. Broj vozača koji sudjeluju u vučenju vodenice također je određen veličinom udjela u vodenici.

Prema vlasništvu u Pounju su postojali privatni, »ujmeni« i »poredovnički« mlinovi. Poredovnički mlinovi su vlasništvo većeg broja ljudi koji su ih zajednički gradili i koristili. Poredovnici mogu biti rodaci, prijatelji ili susjedi. Troškovi nabavke materijala dijele se na jednake dijelove između svih poredovnika. Profesionalnog mlinara nema i i suvlasnici melju sami. Ako poredovnik ne želi ili ne mora mljeti kad je na redu, može ustupiti mlin na korištenje nekome tko nije poredovnik; to se čini bez naknade (Pešić, 1962:209-210).

Nakon ukidanja feudalizma, mlinice su u Hercegovini vlasništvo više suvlasnika, tzv. »ortaka«, »sudionika«, »isedara«. Proporcionalno udjelu u mlinici se melje, dijeli se ujam i troškovi popravaka. U većem broju mlinica melje samo jedan mlinar, netko od suvlasnika ili osoba koju angažiraju suvlasnici. Mlinar prima naknadu u naturi: 1/4 ukupnog ujma, jelo, piće i cigarete (Bugarski, 1968:162).

Okolo gornjeg toka Lima u Crnoj Gori vodenice mogu pripadati jednom čovjeku, skupini ljudi ili jednoj društvenoj zajednici, dakle mogu biti pojedinačno, suvlasničke i zajedničko vlasništvo. »Kada je vodenica svojina više kuća, onda je

'ortačka'. Ta zajednica nastaje još kad počnu podizati vodenicu, ili kada je vodenica dobijena nasleđem po deobi, ili kada je docnije prodavana na delove. Prema tome kako koji ima udela u vodenici tako se i upravlja: prilikom lične upotrebe, prilikom deobe ujma i kad se vodenica opravljaja. Kada ortaci pogode vodeničara, onda i oni daju ujma na ono što melju, a na kraju godine dele dobit srazmerno po svome udelu koji imaju u vodenici« (Raičević, 1940:152).

Banatske su vodenice bile »redovničke«, »inokosne« i »ortačke«. Kod redovničkih vodenica sa više kamenova svaki kamen ima svoje »društvo« na čijem je čelu »majmar« kojega su izabrali redovnici toga kamena. Na čelu svih društava jedne vodenice bio je »obermajmar«, starješina cijele vodenice. On je upravljao njezinim ukupnim radom (održavanje, popravci, zastupanje pred vlastima). Majmari i obermajmar su birani na skupovima redovnika s mandatom od jedne godine. To su bile neplaćene dužnosti (Milošev, 1954:162). Proporcionalno visini redovničkoga prava, suvlasnici su mljeli i snosili troškove održavanja. Svaki redovnik posjeduje izvjesni dio vodenice koji može pokloniti, prodati ili otuđiti na drugi način. Prodiranjem kapitalizma na selo u 19. stoljeću u Banatu se javljaju inokosne i ortačke vodenice. U potonjih je odnos između suvlasnika reguliran pisanim ugovorom kojim se utvrđuje koliko koja stranka ulaže u gotovu novcu i s koliko postotaka sudjeluje u podjeli dobiti.

Za razliku od vodenica, banatske su suvare uglavnom bile vlasništvo pojedinaca, a bilo je državnih i ortačkih, dok o redovničkim nema podataka. Do ortačkih je suvara dolazilo tako da su obično dvojica, trojica ili četvorica suvlasnika udružila kapital za podizanje ili kupovinu mlina. Usmeni sporazumom u prisustvu svjedoka utvrđivala se visina uloga svakoga sudionika, a time i njegov udjel u podjeli dobiti (Milošev, 1956:51).

U Istoku na Kosovu vodenice su najvećim dijelom bile ortačke. U mlinu obično rade po dva ortaka, čak Srbin i Albanac zajedno. Po završetku rada suvlasnici dijele ujma, ali se ne navodi da li razmjerno udjelu ili na dva jednaka dijela. Ako je potreban veći popravak, održi se sastanak u vodenici kojega obični sazove najstariji ortak ili onaj tko ima najveći udjel. Dogovara se o popravcima, a troškove zajednički snose prema svojem udjelu (Tešić, 1954:195).

III

Komparativne podatke o suvlasničkim mlinovima na području nekadašnje Jugoslavije povezuje nekoliko zajedničkih karakteristika u prostorno i kulturno udaljenim seoskim sredinama. Na prvom mjestu tu je činjenica da se vodenice podižu i održavaju udruženim sredstvima više pojedinačnih vlasnika ili pojedinih kuća. Postojanje osoba ili organa uprave šire je rasprostranjeno, a podudaranja su vidljiva i u samim nazivima za te funkcije: »naimar« (Županja), »majstor neimar« (bosanska Posavina), »majmar« (Banat). Profesionalni mlinar plaćen u naturi isto je tako poznat na više strana. Mlinsko suvlasništvo pokazuje se time vrlo rasprostranjenima premda ne i jedini načinom posjedovanja. Ni suvlasnički mlinovi ne pružaju jedinstvenu sliku, već daju čitava raspon različito razvijenih suvlasničkih odnosa.

Kreću se od sasvim jednostavnih, zabilježenih u Pounju, na primjer, do složenijih oblika, primjerice iz Hercegovine i gornjeg Polimlja u Crnoj Gori. To što su poredovnički mlinovi Pounja vlasništvo većeg broja ljudi, koji su ih zajednički gradili, a mogu biti rođaci, prijatelji ili susjedi, pokazuje kako se odnosi proizvodnje ovdje temelje na rodbinskim i dobrosusjedskim odnosima, što je karakteristično za prirodno gospodarstvo. Podjela troškova na jednake dijelove, nepostojanje profesionalnog mlinara i ustupanje mlina na korištenje bez naknade, potvrđuje čvrsto ostajanje u okvirima tradicionalnih društvenih i proizvodnih odnosa. Nasuprot tome, ortačke vodenice u Hercegovini i gornjem Polimlju pokazuju neke nove značajke. To su pojava najamnog radnika-mlinara, razmjernan odnos između udjela u vodenici i njezina prihoda (ujma), te ostvarivanje dobiti (pravo na dio ujma) iz vlasništva a ne iz rada. Ovim se obilježjima seoski mlinovi približavaju kapitalističkim odnosima. Otočke suvare mogu se svrstati između ova dva oblika suvlasništva. I one imaju najamnog mlinara plaćenog u naturi i sudjelovanje u održavanju mlina razmjerno visini suvlasničkoga udjela, ali nemaju podjelu ušura između ketuša. Taj podatak, međutim, potvrđen je za suvare u Vrbanji kraj Županje.

Premda su navedeni komparativni podaci nepotpuni i neprecizni pa ograničavaju detaljniju analizu, ipak se u njima razlikuju tri vrste suvlasničkih odnosa. Prvi i najstariji zabilježeni su u Poljičkom statutu. Pravo korištenja zajedničke mlinice i njezini prihodi nisu se temeljili na broju sudionika ili na njihovu doprinosu u gradnji, već na unaprijed određenim dijelovima same gradnje mlinice, tj. nisu vezani uz osobe, nego uz materijalne dijelove mlina. Stoga ovdje nije riječ o zajedničkim mlinicama, kako to navodi Barada, već o posebnoj vrsti suvlasništva. Naime, u zajedničkom ili skupnom vlasništvu stvar koja se posjeduje nije podijeljena ni po fizičkim dijelovima ni po kvotama prava pojedinih vlasnika (Dragičević, 1991:799), tj. nije podijeljena ni realno ni idealno. Budući da je u poljičkih mlinica vlasnički dio svakog pojedinog vlasnika točno određen, riječ je o suvlasništvu.

Za drugi oblik suvlasništva podatke donose Tkalac i Janjić za županjsku i bosansku Posavinu. Podaci obojice autora su šturi i nedovoljno jasni, ali iz njih ipak proizlazi da se suvlasnički udjel u mlinu ne osniva na udjelu u gradnji i održavanju mlina, već je obrnuto: sudjelovanje u gradnji i održavanju mlina temelji se na unaprijed određenom suvlasničkom udjelu. Kako je stečen suvlasnički dio, nije objašnjeno. Uočljiva je izvjesna sličnost s poljičkim oblikom mlinskog vlasništva. U oba slučaja pravo korištenja vodenice, odnosno suvlasnički udjel ne proizlazi iz doprinosa u gradnji i održavanju, već je unaprijed određen. Precizniji podaci koji ovdje manjkaju možda bi omogućili potpuniji uvid u povezanost mlinskog suvlasništva Poljičke komune, te županjske i bosanske Posavine, a time i u razvoj suvlasničkih odnosa seoske mlinarije.

Treća vrsta suvlasničkih mlinova je najraširenija i njoj ćemo posvetiti nešto više pažnje. Udjel u mlinu (pravo na meljavu i ušur) ovdje se temelji na udjelu u gradnji i održavanju mlina. Ovoj grupi pripadaju i slavonske suvare.

U kontekstu svoga vremena suvare predstavljaju značajno proizvodno sredstvo za dobivanje ljudske i stočne hrane, naročito u okolnostima kad se oskudica

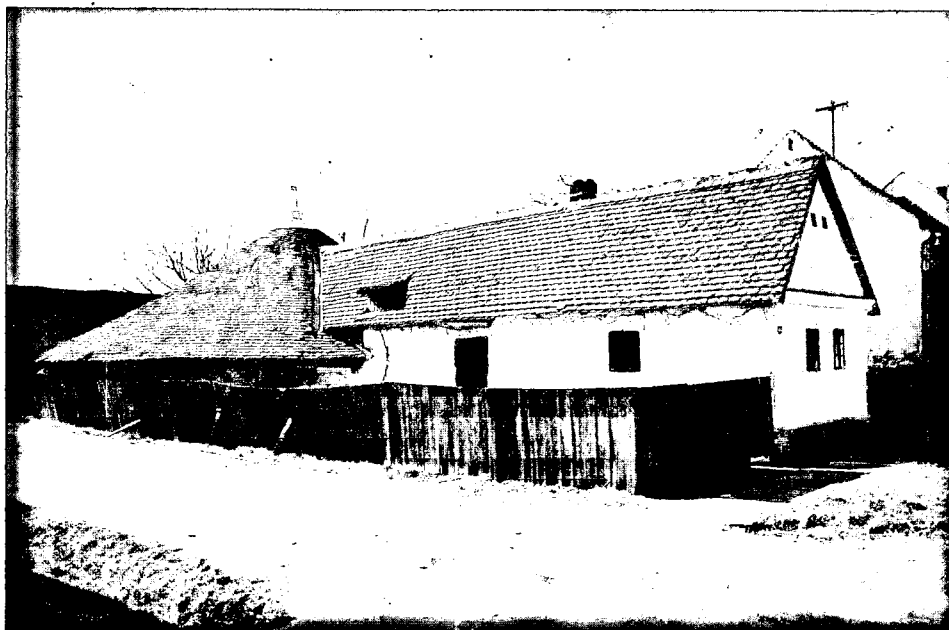
vremena nije pojavljivala kao problem. U suvarama su koncentrirana sredstva više ketuša, što je dovelo do naročitih suvlasničkih odnosa, čime su seoske zajednice iskazale poslovnu i poduzetničku crtu. Bez tog ujedinjavanja više sitnih pojedinačnih sredstava, tako skupi pothvat kao što je gradnja mlina teško bi se ostvario. Upravo ovaj princip centralizacije kapitala većeg broja manjih privatnih vlasnika u punoj će mjeri razviti dionička društva koja će time omogućiti ogromno povećanje proizvodnje i osnivanje velikih poduzeća, kakva su npr. željeznice (Cerovac, 1973:241; Jelinić, 1989:32; Dragičević, 1991:111). Kao što je dioničar suvlasnik koji razmjerno broju i vrijednosti svojih dionica stječe pravo na dio profita (dividendu), na pravo glasa na skupštini, te na mogućnost da bira i bude biran u organe dioničkog društva (Dragičević, 1991:110; Cerovac, 1973:241-242; Pomak, 1979:272), tako i suvlasnik u mlinu ima pravo na dio dobiti (ušura), te pravo sudjelovanja u odlučivanju i mogućnost da bira i bude biran za tutora, glavnog tutora, majmara, obermajmara itd. Ketuši, a često i drugi sudionici suvlasničkih mlinova u Jugoslaviji, nisu bili međusobno rodbinski vezani, ili je ta povezanost bila nevažna ako je i postojala. Njihovo se udruživanje temelji na zajedničkoj potrebi i interesu. Vrlo je značajno da ovako udruženi ketuši, odnosno drugi suvlasnici, nisu predstavljali zajednicu rada, nego zajednicu vlasništva. U suvarama i drugim suvlasničkim mlinovima ne proizvodi se zajedničkim radom, što je inače karakteristično za druge oblike proizvodnog udruživanja seljaka, već se proizvodnja povjerava profesionalnom mlinaru, suvađiji. Budući da majstor nema vlastitih sredstava za proizvodnju, već živi isključivo od svoga rada, on je najamni radnik, proleter, ali je za razliku od tipičnog industrijskog proletera plaćen u naturi. Istovremeno, suvlasnici mlinova, pa i suvara u Vrbanji, dio zarade-ušura ne razvijaju iz svojega rada već iz svojega vlasništva, što je tipična kapitalistička značajka. Tamo gdje je uspostavljen razmjer između veličine suvlasničkog udjela i veličine dobiti (ušura) suvlasnički se odnosi seoske mlinarije još više približavaju dioničarskim principima.

Upravljanje suvarama i drugim suvlasničkim mlinovima pokazuje značajne sličnosti s upravljanjem u dioničkim društvima. Dioničkim društvom upravlja kolektivni organ sastavljen od dioničara. Najviši organ dioničkog društva je skupština dioničara u kojoj svaki dioničar raspolaze onolikim brojem glasova koliko ima dionica. Skupština bira organe koji neposredno upravljaju poduzećem i obavljaju upravne i druge gospodarske funkcije poduzeća (izvršnog direktora, savjet direktora, upravni odbor, nadzorni organ itd.) (Pomak, 1979:272). Analogno navedenom i suvarom upravlja kolektivni organ sastavljen od svih ketuša. Najviši organ je skup ketuša, »skupština«, »godišnja skupština«, koja dogovorno donosi odluke. Razlika je što u njoj nema proporcionalnoga odnosa između visine suvlasničkog udjela i broja glasova, dok kod dioničkog društva postoji razmjer između broja glasova, te broja i vrijednosti dionica. Ipak, diferencijacija među ketušima u pogledu prava glasa postojala je u Franjkovoj suvari, gdje su se razlikovali stari, gruntovni suvlasnici s pravom glasa na skupštini i kasnije primljeni ketuši bez prava glasa. Skupština suvare bira glavnoga tutora, kao što skupština dioničkog društva bira izvršnoga direktora i druge organe koji neposredno upravljaju poduzećem.

Tendencija je suvremenog kapitalističkog društva da se broj dioničkih poduzeća i dioničara u njima stalno povećava. Što je veće neko dioničko poduzeće, već je broj njegovih dioničara, dok je prosječan posjed dionica manji (Pomak, 1979:272). Sličan se proces odvijao u suvarama povećanjem broja ketuša uzrokovanih diobom zadruga i prodajom prava. Broj suvlasnika se povećao, a prosječan posjed prava se smanjio.

Uz navedene sličnosti, postoji i čitav niz bitnih razlika između suvlasničkih seoskih mlinova i dioničkih društava. Najznačajnija je u tome što su mlinovi prvenstveno namijenjeni zadovoljavanju vlastitih potreba suvlasnika, a prihod koji od njih dobivaju malen je i sporedan. Time suvlasnički mlinovi ostaju u okvirima tradicionalne prirodne proizvodnje, dok su dionička društva svojstvena tržišnoj kapitalističkoj privredi, a glavni im je cilj ostvarivanje profita.

Ipak, koncentracija sredstava radi ostvarivanja većih pothvata, pojava najamnoga rada s jedne strane, a vlasništva kao izvora prihoda s druge, te razmjer između veličine suvlasničkoga udjela i veličine prihoda, predstavljaju začetke novih proizvodnih odnosa koji se pojavljuju u suvlasničkim mlinovima, a koje će razviti kapitalizam. Time se suvlasnički mlinovi javljaju kao jedna od ishodišnih točaka promjena koje do danas obilježavaju našu epohu. Pokazuje se tako da seoske zajednice nisu bile po strani od općih društvenih procesa, nego u njihovoj matici.

Tomašević-suvara, snimljeno 1991. godine.

BILJEŠKE

- 1 Kazivači su bili Petar Lombarović (1902. g.), nekadašnji glavni tutor Tomašević-suvar i Martin Lombarović (1912. g.), posljednji glavni tutor Franjkove suvare. Martin je sačuvao knjižicu s računovodstvenim i knjigovodstvenim podacima, koju su za Franjkovu suvaru vodili glavni tutori od 1938. do 1955. godine.
O Marinkovoj suvari postoje dva dokumenta: jedan iz 1874., a drugi iz 1902. godine. Posjeduje ih Marin Kovačić iz Otoka.
- 2 Prema Petru Lombaroviću pojmovi »prava« i »sati« imaju isto značenje. Međutim, može se zapaziti da pojam »pravo« kazivač upotrebljava najčešće kad govori o zemljišnom suvlasništvu, a pojam »sat(i)« kad je riječ o sudjelovanju u davanjima za održavanje suvare i sudjelovanju u meljavi.
- 3 Uborak je posuda od svinuta brijestova drveta s drvenim dnom. Uborak žita koji je dobivao majstor imao je oko 15 litara.
- 4 Vitoka je »pinterska« (bačvarska) drvena posuda od dužica, zapremine oko 2 litre.

LITERATURA

- Alaupović-Gjeldum, Dinka: Prilog poznavanju mlinica u Dalmaciji, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 6-7, Zagreb, 1980-1981.
- Barada, Miho: *Starohrvatska seoska zajednica*, JAZU, Zagreb, 1957.
- Bičanić, Rudolf: *Doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji*, JAZU, Zagreb, 1951.
- Bösendorfer, Josip: Pravoslavni element kao sekundarni faktor u oblikovanju građanskog staleža u Osijeku, *Osječki zbornik* II i III, Osijek, 1948.
- Bugarški, Astrida: Mlinice u Hercegovini, *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH u Sarajevu*, etnologija, nova serija, sv. XXIII, Sarajevo, 1968.
- Cerovec, Marin: *Politička ekonomija*, Biblioteka ekonomskog fakulteta u Osijeku, Osijek, 1973.
- Čelebija, Evlija: *Putopis* I, Sarajevo, 1957.
- Dragičević, Adolf: *Ekonomski leksikon*, Informator, Zagreb, 1991.
- Janjić, Stjepan: Suvlasničke vodenice na Savi u bosanskoj Posavini, *Emološki prilozi* I, Zagreb, 1978.
- Jelinić, Srećko: *Društveno poduzeće i naši novi subjekti privrednog prava*, Pravni fakultet Osijek, Osijek, 1989.
- Kadić, Marko: Suvare u Vrbanji (kotar Županja), *Gospodarski list* br. 43, Zagreb, 22. listopada 1942.
- Major, J. Kenneth: *Animal-Powered Machines*, Shire Publications Ltd.
- Mažuran, Ive: *Popis zapadne i srednje Slavonije 1698. i 1702. godine*, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1966.

*** : Popis stanovništva i njegove imovine u Osijeku 1737. godine, *Anali zavoda za znanstveni rad u Osijeku* 2, Osijek 1982. i 1983.

*** : *Izveštaji Caraffine komisije o uređenju Slavonije i Srijema nakon osmanske vladavine 1698. i 1702. godine*, Sveučilište u Osijeku i Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1989.

Milošev, Milan: Vodenice u Banatu, *Rad vojvodanskih muzeja* 3, Novi Sad, 1954.

*** : Suvače u Banatu, *Rad vojvodanskih muzeja* 5, Novi Sad, 1956.

Móró, Mária Anna: Baranya vármegye malmai 1785/86-ban: *Baranyai Helytörténetírás*, szerkeszti: Szita László, a Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs, 1986.

Pešić, Slobodan: Mlinovi u Pounju, *Zbornik krajiških muzeja*, 1962.

Pomak, Pajazit: *Osnovi političke ekonomije*, Privredni pregled, Beograd, 1979.

Pongrácz, Pál: *Régi Maloméptészet*, Budapest, 1971.

Raičević, Svetozar: Vodenice i oblici vodeničke svojine u gornjem Polimlju, *Etnologija*, sveska 3, Skopje, 1940.

Smičiklas, Tade: *Dvjestagodišnjica oslobođenja Slavonije* II dio, Djela JAZU, knj. XI, Zagreb, 1891.

Tešić, Đorđe: Vodenice i valjave u Istoku, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* XVII, Beograd, 1954.

Tkalac, Krunoslav: Vodenice na Savi u Županji i okolini od 18. do početka 20. stoljeća, *Županijski zbornik*, sv. 4, Županja, 1973.

Virč, Zlatko: Vodenice u Vinkovcima, *Godišnjak za kulturu, suvremena društvena i ekonomska pitanja* 10, Vinkovci, 1985.

PRILOG I: Prijepis ugovora

Društveni - ugovor!

Koji je medju zadrugom Kovačić kbr:239 i Kovačić kbr:235 iz Otoka, tičući se novog pravenja suvare na sledeći način sastavljen.

1. Dala je zadruga Kovačić kbr:239 od svog dvorišta pbr:5584 - 55ro za mjesto gdje je suvara napravljena.
2. Obe su zadruge Kovačić kbr:239 i Kovačić kbr:235 suvaru zajedno napravile, te tako pripada svakoj zadrugi jednaka polovica vlasništva na otakovu.
3. Zadruga Kovačić kbr:235 pridaje onoj Kovačić kbr:239 svoju oranicu pod pbr:5580 u hataru selo ležeću u izmeri od 208ro - u posjed, do onog vremena dok one napravljenu suvaru uzdržavale budu
4. Kada se suvara sruši, dotično kada obe zadruge otakovu uzdržavati nehtedu, mogu je srušiti, i onda svu, to jest njezine sprave na jednako podijeliti.
5. Kada zadruge suvaru uzdržavati nehtedu, onda pripada svakoj pojedinoj njezino navedeno zemljište.

Obe stranke mole za gruntovnu ubilježbu ovog ugovora.

u Otoku dana 13. Studena 1874

Od zadruge kbr:235

- +Gjuro Kovačić
  - +Kata njegova žena
  - +Hilar Kovačić
  - +Eva njegova žena
  - +Žava Kovačić
  - +Marta njegova žena
  - +Marian Kovačić
  - +Manda njegova žena
- poop:Šokčević

Ov... strane nikakove zapreke

... Pri kotarsko uredu

Vinkovci .. rujna 1875.

žig

K.K. CROAT SLAVON MILITÄR GRENZE
BEZIRKSAMT VINKOVCE

Od zadruge kbr:239

- Marko Kovacsich
  - +Anka njegova žena
  - +Joso Kovačić
  - +Bolka njegova žena
- poop: Šokčević
- Marian La....
- Kao Svidok
- Lazar Lombarović
- kao svidok

kotarski predstojnik

(potpis nečitak)

PRILOG II: Prijepis ugovora

..... Antrag ist

..... Kovačić CM 235

mit Kovačić C.M. 239 in Ottok im. ....

..... Ottok .....

584 ..... 603 .....

Vinkovze am 5. Januar 1876

(potpis nečitak)

1 dio Kupoprodajni ugovor:

je zadruga Filip Kovačić k broj 239 iz Otoka prodao je zadrugi: Subašić kbr. 212, zadrugi Peičević k 159 zadrugi Stivičević 448 jedan dan suvače za 100 kruna

zatim zadrugi Šokčević kbr. 232 zadrugi Satinac kbr. 23. i zadrugi Šokčević kbr. 480. jedan dan za 100 kruna

2 dio Kupoprodajni ugovor:

je zadruga Anka Kovačić kbr. 458 po svidoku Filipu Kovačić prodala je zadrugi Antunu Kovačić kbr. 244 zadrugi Ivanu Kovačić kb. 674 i zadrugi Marku Balić kb. 168 jedan dan suvače za 100 kruna

zatim zadrugi Ivanu Bošnjak pol. dana za 50 kruna

(naknadno dopisano: I drugu polovinu kupio za 50 kruna)

Na uživanje sviju po starom ugovoru

u Otoku dana 28 Prosinca 1902.

Kupci gore navedene zadruge

pisu Marko Štivičević

Prodavavci

+ Filip Kovačić

+ i Anka Kovačić

+ i Eva Kovačić

SLAVONIAN HORSE-MILL AS A PREDESESSOR OF JOINT-STOCK COMPANIES

Summary

This paper primarily deals with coproprietary mills, the ways of their use and their management. The main object of analysis is horse-driven mill, called »suvara«, from the village of Otok near the town of Vinkovci.

Horse-mills became established in the first half of 18th century in the Eastern Slavonia, particularly in the surroundings of the towns of Vinkovci and Županja, their building being animated by the authorities of the Military Border. Those horse-mills were established and used as coproprietary mills.

Horse-mills, as well as other coproprietary mills, were built by the means of entering into partnerships of small individual shares, because such an expensive undertaking was not possible for a single peasant. The principle of concentration of capital of a lot of small private owners will fully develop joint-stock companies that will enable enormous enlargement of production as well as the foundation of huge enterprises. Shareholder is a joint owner who, in accordance with the number and

value of his shares, has the right to get the part of the profit (dividends), to vote at the assembly, as well as the possibility to elect and to be elected a member of joint-stock-company authorities. By the same analogy, a horse-mill joint owner has the right to get a part of income (miller's toll), to take part in making decisions and the possibility to get duty in the management of the mill. Collective labour is not characteristic of coproprietary-mills production because they are communities of ownership, not communities of work. This feature, together with the appearance of the wage labourer-miller, are typical of the capitalist production relations. Coproprietary relationships in the rural mills are even more similar to the joint-stock-company principles in those mills where the proportion between coproprietary participation and the amount of income was established. However, rural coproprietary mills were first of all built to satisfy the needs of their joint owners which makes them still part of the natural economy. Yet, the concentration of means in order to realize greater enterprises, the appearance of wage labour on one hand and the ownership as the origin of income on the other, as well as the proportion between coproprietary participation and the amount of profit are the embryo of new production relations that had appeared in coproprietary mill and further developed in capitalism. Slavonian horse-mills thus represent a transitional mode from the traditional-feudal towards capitalist mode of production.

Translated by Stjepan Grgić